

REFLEXIONS SOBRE FER DE MESTRE

PILAR BENEJAM ARGUIMBAU

Mestra, pedagoga, geògrafa,
catedràtica de Didàctica de les Ciències Socials

La doctora Pilar Benejam Arguimbau va pronunciar el 29 de novembre de 2019 el discurs d'acceptació del títol de doctora *honoris causa* per la Universitat Rovira i Virgili, a iniciativa de l'àrea de Didàctica de les Ciències Socials, avalada per la Facultat de Ciències de l'Educació i Psicologia, i pels departaments de Geografia, i d'Història i Història de l'Art de la URV.

Benejam, un referent a Catalunya i a Espanya en la didàctica de les Ciències Socials i en la formació de professorat, va reflexionar sobre què és ser un bon mestre i quin paper hi té la universitat. A més, va subratllar el paper il·luminador de la teoria educativa en l'acció docent, alhora que va assenyalar que la teoria sense la pràctica és especulació.

L'oració laudatòria de l'acte va anar a càrrec del doctor Antoni Gaval·là Torrents, que hem entrevistat en aquest mateix número, en la qual fa referència a aquest esdeveniment i a la figura de la doctora Benejam en el camp de l'educació i la investigació. En l'apadrinament de l'esdeveniment, Gaval·là, professor de l'àrea de Didàctica de les Ciències Socials (Departament d'Història i Història de l'Art, de la Universitat Rovira i

Virgili), va incidir en la trajectòria professional i científica de la doctora Benejam i en la tasca feta per aconseguir una escola pública catalana de qualitat.

La direcció i el Consell de redacció de *Comunicació Educativa* ha considerat oportú reproduir la dissertació de la doctora Pilar Benejam com a nova doctora de la URV davant del públic que omplia el Paranimf del Rectorat de la URV.

Figura 1. Pilar Benejam a l'acte d'investidura amb María José Figueras, rectora de la URV, Luis Marqués, degà de la Facultat d'Educació i Psicologia de la URV, i Antoni Gavaldà, padrí de l'acte.

Magnífica Rectora, Senyora María José Figueras Salvat i Il·lustres membres del Consell de Govern de la Universitat Rovira i Virgili,

Moltes gràcies per atorgar-me el gran honor de poder formar part del vostre Claustre Universitari.

També vull fer un agraïment a la Facultat de Ciències de l'Educació i Psicologia, al Departament d'Història i Història de l'Art i a la Facultat de Geografia i Turisme per haver donat suport a la candidatura.

El meu reconeixement al Dr. Antoni Gavaldà per la presentació que ha fet, amb tanta generositat, dels meus possibles mèrits. Amb el Dr. Antoni Gavaldà comparteixo l'interès per la didàctica de les ciències socials i una antiga i sincera amistat.

Faig una salutació cordial a la rectora, a les autoritats acadèmiques i al professorat de la Universitat Autònoma de Barcelona, on he treballat durant 33 anys, i que han tingut la gentilesa d'assistir en aquest acte.

Faig extensiva aquesta gratitud a autoritats i professorat d'altres universitats amb què he col·laborat i de les quals guardo un gran record, com la Universitat Ramon Llull i la Universitat de Vic, entre d'altres, i a institucions tan estimades com Rosa Sensat, la Fundació Artur Martorell i els diversos Moviments de Renovació Pedagògica

En aquesta sala també hi ha un grup d'assistents que ha vingut de les Illes Balears, format per autoritats del Govern Insular de Menorca, de l'Ajuntament de Ciutadella, juntament amb familiars, companys i amics.

Hom diu que les persones som en part resultat dels nostres paisatges, i en la meua identitat es fonen en perfecta harmonia les terres i persones de Menorca amb les de Catalunya. A tots i a totes, el meu agraïment més sincer.

Una salutació especial per a la Dra. Teresa Codina, per voler estar present avui en aquest acte. Ella sap que la considero una de les meves mestres, juntament amb Marta Mata i Enric Lluch. Cap d'ells em varen tenir d'alumna a classe, però sí que em va formar el seu exemple. La Teresa era directora de l'Escola Talitha, la primera escola on vaig fer docència que, juntament amb l'Escola Costa i Llobera, em van ensenyar a ser mestra.

Finalment, una salutació cordial a totes les persones presents: familiars, companys, amics, antics alumnes dels quals vaig aprendre tant; gràcies per la vostra companyia.

Tot i que aquest és un acte acadèmic, permeteu-me que avui, que és un dia important per a mi, tingui un record per Joaquim Farré, el meu marit. Sense el seu suport moltes de les coses que he fet no haurien sigut possibles.

Introducció

Quan ha calgut escollir un tema per parlar en aquest acte, he dubtat entre una reflexió sobre la didàctica de les ciències socials o sobre la formació del professorat, els dos camps que han centrat la meva activitat professional. Finalment m'he decidit a reflexionar sobre què entenc per un bon mestre perquè em permet parlar de les dues coses i provar de relacionar-les estretament. Vull deixar clar que la paraula *mestre* o *mestra* l'aplico a tots els professionals de l'educació i la paraula *escola*, a tots els centres docents.

De la dignitat de la docència

Jo sempre he volgut ser una bona mestra. Però ser una bona mestra no és fàcil, perquè no és un estat, és una aspiració i mai se'n sap prou.

Un mestre o una mestra és una persona que educa ensenyant, per posar els alumnes en contacte amb el coneixement i, al mateix temps, procurar que aprenguin a ser ciutadans d'una societat que voldríem realment democràtica.

La democràcia que volem es basa en el reconeixement de la dignitat de tota persona humana, i per això tots els ciutadans tenen el dret de rebre una formació de qualitat, basada en la possibilitat de decidir de forma entenimentada i lliure, en el respecte per la igualtat de drets i deures i en la participació responsable o solidaritat en l'acció. Per complir amb aquest objectiu, els i les mestres han de saber i saber fer.

Saber no és fàcil

Els mestres, per saber què ensenyar i per quines profundes raons, han de buscar respostes en el camp d'un coneixement i de la seua epistemologia per poder arribar a entendre que el coneixement és un producte social que es va construint en el temps, que és relatiu, que pot canviar. Que el coneixement és complex perquè intervenen moltes variables. Que el coneixement s'ha de justificar amb raons i aquestes raons són diverses; totes no tenen la mateixa verisimilitud i valor, i algunes són molt intencionals. També han d'entendre que el coneixement admet alternatives, que es poden trobar noves formulacions interessants, no per la novetat sinó per l'adequació. Que queden moltes coses per fer.

Per formar els mestres de tots els nivells sempre he defensat fer primer una formació científica. A la meua tesi i a la Comissió XV vàrem proposar una diplomatura de tres anys treballant una matèria prioritària per aprofundir en els seus coneixements i en la seua epistemologia, i una matèria secundària per entendre la relació necessària entre les ciències i tenir una certa flexibilitat per treballar en equip. En aquesta primera part dels estudis hi cap una assignatura preprofessional per orientar la seua decisió posterior.

Personalment he treballat en el camp de la geografia perquè penso que em permet ensenyar i educar al mateix temps. L'estudi del paisatge demana un coneixement ampli, transversal i interdisciplinari. Permet superar la divisió tradicional entre ciències i lletres perquè un paisatge té un marc físic que dificulta unes coses i n'afavoreix d'altres, i dona entrada a la geologia, a la morfologia i a la hidrografia, a l'estudi del clima, de la flora i la fauna. Al mateix temps, la geografia permet integrar les ciències socials, perquè en un paisatge viuen persones amb la seua organització social, econòmica i política que s'expressen en un art i una cultura. Les societats tenen la seua història i canvien al llarg del temps alhora que modifiquen el seu paisatge. L'estudi del territori també es pot centrar en espais propers o llunyans i intentar entendre el medi i el món. La formació en Geografia permet als alumnes descobrir l'amplitud de tot coneixement i també la inescotable profunditat de cada una de les seves temàtiques.

De la formació professional dels docents

Tanmateix, els mestres no ensenyen allò que saben, sinó allò que els alumnes poden aprendre i que resulta bàsic perquè puguin continuar aprenent tota la vida.

Saber què necessiten els alumnes no és de bon trobar perquè, a més de seguir el camí que fa la matèria a ensenyar, cal saber com aprenen ells i aquest coneixement sobre l'aprenentatge també està sempre en construcció.

Les propostes derivades de l'escola de Vigotski ens han ofert una magnífica síntesi i hem treballat amb el supòsit que el coneixement és alhora un constructe social i una reconstrucció o interpretació personal. També hem entès que el llenguatge dona forma a la vida mental i, per tant, hem vist la importància de la comunicació i la dimensió dialògica. Actualment estudiem amb interès, però amb prudència, les aportacions de la neurociència.

Però per saber què necessiten els alumnes també cal tenir present la rellevància que tenen les dimensions emocionals o afectives dels infants, dels joves i dels altres alumnes, potser no tan joves. El camp emocional va necessàriament integrat amb la dimensió cognitiva i amb els comportaments.

Actualment es fan molts estudis sobre les emocions i els sentiments que ens aporten més coneixement, però els mestres sempre hem sabut que ensenyar bé és un acte de respecte i d'estimació. Les relacions humanes entre docents i alumnes i entre els alumnes mai es poden substituir per un programa informàtic.

El que necessiten els alumnes ens porta a considerar la rellevància de l'equip de professors i de compartir i treballar un projecte comú, per no desorientar els alumnes i per multiplicar l'eficàcia i l'eficiència de la nostra acció. Les escoles d'educació infantil, de primària, els centres de secundària, els programes de formació dels mestres, els cursos de doctorat i, en fi, totes les empreses de qualsevol nivell de docència impliquen la participació d'un equip en un projecte comú.

Ara que ve a tomb, potser cal recordar que la manera actual d'accedir a un centre o a un programa educatiu —el que parlant en termes empresarials en diríem *selecció del personal*— no afavoreix gaire la formació d'equips.

El que necessiten els alumnes també obliga a obrir el centre docent als pares i a la societat, a tenir en compte el context en què viu l'alumne perquè l'escola no és una illa ni té l'exclusiva de l'educació dels infants ni dels joves. Estudis recents demostren de manera contundent el pes en el rendiment escolar del que avui es coneix com *capital social*; és a dir, el grau d'integració social i també el pes que té la pobresa, amb la consegüent manca de projectes o d'expectatives d'aquells que la pateixen.

Segons anem veient, els mestres competents necessiten molts coneixements sobre educació, però també necessiten molt coneixement pràctic. Han de saber què poden fer en cada situació concreta, per quines raons i, a més, saben com fer-ho, i ho fan. El coneixement pràctic en didàctica s'adquireix fent classe i formant part d'un equip docent.

Un bon mestre no pot separar el seu coneixement teòric del pràctic, perquè per construir el coneixement professional s'han de tenir experiències que donin significat, intencionalitat i posin a prova la teoria, alhora que la teoria educativa il·lumina, dirigeix i corregeix l'acció. La teoria educativa sense pràctica és pura especulació i la pràctica sense teoria es fa repetitiva i divagant. El saber i el fer són inseparables, tot i que el nostre sistema educatiu, desgraciadament, no sempre ho té clar.

La pràctica, a peu de classe, obliga a prendre decisions didàctiques i a convertir la teoria en acció. En aquesta conversió i interpretació resideix l'especificitat de la didàctica i la seva enorme dificultat. És dins la pràctica que hom aprèn a proposar i treballar problemes importants per a la ciència, per als alumnes i per a la societat; a posar en pràctica tots els recursos, habilitats i mètodes possibles per establir una bona comunicació, amb la intenció de reconstruir i negociar significats amb els alumnes. La pràctica ensenya a detectar les dificultats d'aprenentatge de cada persona i de cada grup, i també els seus punts forts; a donar a cada persona la seguretat i el suport que necessita, a ajudar els alumnes a saber compartir i col·laborar, i a vetllar per tal que tots i cada un trobin

un encaix en el grup. En la pràctica és quan hom combina coneixements, valors i creativitat per ajudar que els alumnes siguin persones pensants, solidàries i cíviques.

El docent fa moltes hores de classe, viu determinades situacions moltes vegades i això implica que desenvolupi un saber tàcit, un repertori d'expectatives, imatges i tècniques que comporten itineraris mentals transitats. Tanmateix, hi ha ocasions en què no hi ha resposta clara i el docent ha de respondre a les necessitats d'uns alumnes concrets, en situacions úniques, fer una cosa o deixar-la de fer, o optar entre diverses alternatives. En aquests casos la pràctica entra en el camp d'allò que és contingent i incorpora un principi d'inseguretat i també de creativitat.

Per ocasions d'incertesa, com les que acabo d'esmentar, Aristòtil ja va recomanar que el coneixement pràctic adoptés com a mètode la prudència i la deliberació.

La prudència s'adquireix amb l'experiència, de manera que una persona experimentada és aquella que és capaç de reconèixer els límits, allò que no és possible, que no convé. La persona experimentada, com diu Gadamer, és una persona escarmentada i la decisió escarmentada és prudent i reflexiva. Aquest procés de reflexió constant sobre les decisions que s'han pres no es pot fer sempre en solitari, reclama l'intercanvi d'experiències amb altres professionals i l'estudi de la teoria existent. La necessitat d'intercanvi i de teoria plena de sentit, el treball en equip, la formació permanent i la recerca.

Per tot això que acabo de dir, sembla necessari formar els futurs docents en l'acció. De fet, fa molt de temps que proposem que la formació professional del professorat, de dos anys, estigui centrada en la pràctica i la reflexió teòrica sobre aquesta pràctica en un anar i venir de les aules de la universitat a l'escola i de la pràctica a la universitat. Que s'acabi amb un any d'inducció o pràctica guiada i que, en certes condicions, pugui donar accés directe a la funció pública.

Tanmateix, la universitat no pot pretendre canviar els mestres sense reconsiderar la preparació del seu propi professorat.

El professorat universitari que ha de formar els mestres ha de tenir publicacions, és evident, però sobretot ha de ser bon professional de la

docència, ha de saber i saber fer. No es poden demanar els mateixos mèrits per ser membre de totes les facultats perquè les carreres professionals tenen les seves pròpies exigències.

Per poder integrar la teoria i la pràctica en la formació dels futurs docents són necessàries almenys dues coses:

Primer: que el professorat universitari dedicat a la formació docent dels futurs mestres d'infantil, primària i secundària tingui un coneixement pràctic de l'escola, al nivell per al qual pretén preparar. D'acord amb aquest supòsit, el professorat universitari hauria de ser reclutat entre persones de reconegut prestigi docent i acceptar la necessitat de renovar periòdicament aquesta pràctica, perquè res no serveix per sempre.

Segon: que els mestres tutors que col·laboren en les pràctiques rebin una preparació específica per participar en la formació dels futurs docents i per fer equip amb el professorat universitari.

Posats a demanar, pensem que és necessari que el professorat universitari que fa docència a les diverses facultats rebi una formació docent perquè no és cert que qui sap, sap ensenyar. Quan vaig ser directora de l'ICE vàrem oferir cursos de didàctica al professorat de la universitat que varen ser rebuts amb interès i dels quals tinc un gran record.

Resumint

Un bon mestre és aquella persona que sap que no en sap prou, ni d'allo que ensenya ni de com ensenyar-ho. Diria, però, que és una ignorància sàvia que obliga a tenir una actitud sempre oberta i disposada a aprendre.

Els mestres acceptem que hem d'ensenyar ara i aquí per un futur incert i que hem d'assumir aquesta inseguretats i sentir-nos bé en el punt de conflicte, a mig camí, amb el convenciment que si ensenyem el millor que sabem els alumnes aprenen molt.

En qualsevol cas, al capdavall, els mestres assumim que els alumnes faran de la seva vida el que voldran i podran, però també sabem que podem donar-los molts elements per fonamentar i enriquir les seves decisions.

Penso que el bagatge que s'emporten els alumnes, de totes les edats, del seu pas pels centres docents és la petjada que els hi deixat la relació

amb els seus mestres i amb els seus companys. La recerca il·lusionada de la veracitat, l'experiència d'un tracte exigent però ple de respecte, l'experiència gratificant del treball ben fet, tant individual com compartit, i la vivència d'uns valors que potser no sempre són els socialment més freqüentats però sí que són desitjables.

Magnífica Rectora, soc plenament conscient de l'honor que em feu amb la concessió d'aquest doctorat. Us ho agraeixo en nom meu i de tantes i tants mestres que han cregut i creuen en la dignitat i la rellevància social de l'educació. Per la meua part, aquest honor em dona molta esperança.

Moltes gràcies.